

Ewa Dąbrowska-Prokopowska¹

*Odsek za sociologiju politike
i bezbednosti*

*Institut za sociologiju,
Univerzitet u Bjalistoku*

Originalni naučni rad

UDK: 123.2:124.6]:316.2

DOI: 10.7251/SOCSR2019043P

Prihvaćeno: 31.08.2020.

Subjektivnost nasuprot uzajamnom determinizmu pojedinaca i društvenih struktura u kontekstu odabranih socioloških teorija

Apstrakt

Glavna namera ovog članka je da predstavi koncept subjektivnosti pojedinaca i podvuče njegov značaj u smislu razmatranja konstrukcije individualnih strategija prilagođavanja. Verifikacija teze o međusobnom determinizmu subjekata, pojedinaca i struktura, konstrukcijom individualnih strategija prilagođavanja, zahtevala je analizu odabranih socioloških teorija. U kontekstu izvršenih analiza, čini se da savremena složena i promenljiva društvena stvarnost zahteva od subjekata refleksivnost visokog nivoa u prilagođavanju tim zahtevima. Ovo nije stanje koje subjekti mogu trajno održavati. Prilagodljivost čitavog društvenog sistema i individualne strategije za stvaranje efikasnosti, zasnivaju se na adekvatnom nivou optimizacije kako automatskih tako i kognitivnih akcija.

Ključne reči: subjektivnost; sociološke teorije; strategije adaptacije pojedinaca

Uvod: Ideja subjektivnosti

U tradiciji razmatranja ideje subjektivnosti postojali su različiti načini razumevanja ove teme. Značenje ideje subjektivnosti uslovljeno je njenim teorijskim kontekstom. Ne postoji univerzalna definicija subjektivnosti. Zajednički element tih definicija je činjenica da u pravilu subjektivnost nije povezana sa konkretnim ljudima, već je opisana kao specifična karakteristika apstraktnog aktera. Subjektivnost služi kao sredstvo za opisivanje potencijalnog

¹ dr Ewa Dąbrowska-Prokopowska, istraživač i lektor Instituta za sociologiju Univerziteta u Bjalistoku, Poljska; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8296-365X>;
Korespondencija: ewa.dabrowska@uwb.edu.pl

odnosa između aktera i društvenih struktura. Individualni subjektivitet uvek se poistovećuje sa društvenim subjektivitetom². Subjekt, koji ima određeni opseg slobode delovanja, usmerava ga prema uticaju na društvene odnose u kojima on/ona učestvuje, a indirektno i na samu društvenu strukturu³. Akter je osoba koja ispunjava mnoge društvene uloge, što znači da deluje po svojoj volji, ali, istovremeno, deluje i u odnosu na zajednicu u celini. Ova aktivnost fokusirana je na nečiji samorazvoj i trajno širenje nečije subjektivnosti. Stoga se subjektivnost mora fokusirati na promene u društvenom svetu.⁴

Subjektivnost je u suprotnosti sa pasivnošću, definisanom kao konformistički i pasivni efekat svih aktera prema potrebama društvene strukture⁵. Akter funkcioniše u uslovima definisanim strukturom koji ograničavaju njegove/njene potencijale slobodne aktivnosti⁶. Subjektivnost nije identična sa anarhijom, niti sa negacijom društvenih struktura ili postojećeg društvenog poretka⁷. To je određeni potencijal aktivnosti koja je usmerena na reprodukciju postojećih pravila igre ili njihovu promenu u situaciji kada se oni smatraju neefikasnim ili pretećima. Dakle, to je potencijal koji pojedinci aktiviraju u određenim okolnostima. Međutim, akter koji je subjekt nije slobodan od ritualne aktivnosti. Razlika između subjekta i objekta proizlazi iz činjenice da je subjekt svestan da može da preduzme efikasnu akciju i da ta akcija ima određenog smisla. U isto vreme, ovo je uverenje da su društvene strukture u kojima neki pojedinac deluje takođe subjekti i da prihvataju promenu pravila igre kroz delovanje aktivnih subjekata.

Suprotno subjektivnosti je ideja otuđenja koja se, prema *Krištofu Korzenjevskom* (*Krzysztof Korzeniowski*), sastoji od četiri elementa: bespomoćnost, besmislenost, anomija i izolacija.⁸ Sa psihološkog aspekta posmatrano, bavićemo se individualnim osećajem nesposobnosti da utičemo na okolnosti i osećanjem frustracije koji nastaje kao posledica nedostatka razumevanja pravila igre. U slučaju nemogućnosti da se zahtevi sistema protumače i da ih pojedini-

² Andrea Strazzoni, 'Subjectivity and individuality: Two strands in early modern philosophy: Introduction', *Societate si Politica*, Vol. 9 (1), 2015, p. 5–9, p. 5

³ Ross Macmillan, 'Constructing Adulthood: Agency and Subjectivity in the Transition to Adulthood', *Advances in Life Course Research*, Vol. 11, 2006, p. 3–29

⁴ Piotr Buczkowski, Ryszard Cichocki, *Podmiotowość: możliwość, rzeczywistość, konieczność* (Poznań: Nakom, 1989), p. 47

⁵ Robert K. Merton, 'Social Structure and Anomie', *American Sociological Review*, Vol. 3 (5), 1938, p. 672–682

⁶ Steven Hitlin S., Glen Elder „Agency: An empirical model of an abstract concept”, *Advances in Life Course Research*, Vol. 11, 2006, p. 33–67, p. 40

⁷ Margaret Scotford Archer, 'Morphogenesis versus structuration: On combining structure and action', *The British Journal of Sociology*, Vol. 33, 1982, p. 455–483

⁸ Krzysztof Konarzewski, *Między rewolucją a normalnością. Rzecz o alienacji politycznej na przełomie dekad* (Warsaw: PWN, 1999), p. 63

nac shvati kao kontradiktorne ili nestvarne, kao dodatni elemenat otuđenja javlja se osećaj besmislenosti u odnosu na okolnu stvarnost. Otuđenje se u ponašanju pojedinaca manifestuje kroz delovanje strategija usmerenih na opstanak u nepovoljnim i nejasnim društvenim uslovima. Efekat dugoročnog funkcionisanja u društvenim situacijama nad kojima pojedinac nema kontrolu, rezultuje snažnim oblikovanjem stečenog stava bespomoćnosti⁹. Prema *Miroslavi Marodi (Mirosława Marody)*, prihvaćeni stav bespomoćnosti prenosi se u druge situacije i rezultuje nesposobnošću delovanja tamo gde je potrebna vlastita inicijativa. Gore spomenuti stav dodatno je pojačan strahom od odgovornosti i pretnjama stvorenim neprestanim menjanjem pravila igre i funkcionisanjem u društvu gdje ne postoje jasni kriterijumi za ocenjivanje nečijeg delovanja. Kao rezultat toga, možemo reći da su subjektivnost pojedinaca i struktura u uskoj vezi.

Analizirajući prethodna razmatranja o otuđenju¹⁰, potrebno je skrenuti pažnju na dva nivoa subjektivnosti pojedinaca: spoljašnji i unutrašnji aspekt. Spoljašnja subjektivnost je individualni osećaj uticaja na okolnosti. Povezana je sa efektom koji motiviše potrebu oslanjajući se na težnju da se u društvenom okruženju pojedinca ostvare rezultati koji su usmereni ka cilju. Individualni osećaj subjektivnosti pojavljuje se kada je nivo uticaja kompatibilan sa ličnim standardom. Tada se javlja stabilni osećaj subjektivnosti koji postaje sastavni element „mog ličnog ja”.¹¹ Subjektivnost je definisana pomoću četiri karakteristike kao što su: osećaj efikasnosti, osećaj smisla, osećaj anomije i osećaj identifikacije. Treba napomenuti da nijedan čovek nema identičan subjektivitet u svim sferama društvenog života. Specifičnosti i različita otvorenost institucija uzrokuju da se, na primer, u profesionalnoj sferi pojedinac može osećati jačim subjektom nego u političkoj sferi. Ključni argument ovog članka je pretpostavka da međusobni subjektivni determinizam pojedinca i društvene strukture utiče na oblikovanje individualnih strategija prilagođavanja. Gornji argument ima svoje opravdanje u odabranim sociološkim teorijama.

⁹ Mirosława Marody, Sens zbiorowy a stabilność i zmiana ładu społecznego, *Kultura i Społeczeństwo*, Vol. 33(1), 1989, p. 51-70, p. 62

¹⁰ Melvin Seeman, On The Meaning of Alienation, *American Sociological Review*, Vol. 24 (6), 1959, p. 783-791

¹¹ Wiesława Sotwin, *Podmiotowość w sferze politycznej, czyli pragmatyzm-pryncypializm*, Warsaw: Scholar, 2003, p. 16

Determinizam subjekata i društvenih struktura nasuprot konceptu izgradnje individualnih strategija adaptacije u savremenoj kompleksnoj stvarnosti

U savremenoj sociologiji dominira integrativni pristup. Karakteriše ga kombinacija makro i mikro nivoa sociološke analize. Svrha mu je bila da ograniči fenomen podele sociologije kao nauke na dve različite istraživačke perspektive. Ideju o dve sociologije uvela je *Pamela Nikson (Pamela Nixon)* 60-ih¹² godina XX veka, a zatim popularizovao *Alan Divi (Alan Dewe)*¹³. Ovo, međutim, stvara niz problema. Integrativne teorije fokusiraju se na međusobne veze, uglavnom preskačući detaljnije objašnjenje šta treba da bude povezano i kako se u savremenom složenom svetu grade veze između subjekata i društvenih struktura¹⁴. Mora se podvući da teorije koje integrišu mikro i makro nivoe, često ističu samo jednu od te dve strane, naglašavajući njenu značajnu superiornost. Na primer, integrativna teorija koja polazi iz perspektive subjekta pripada *Rendalu Kolinsu (Randall Collins)*¹⁵, a iz perspektive nivoa društvene strukture je teorija *Džefrija Aleksandra (Jeffrey Alexander)*¹⁶. Međutim, postoje pokušaji da se standardizuju teorije u kojima je presudan naglasak na povezanosti između uzajamnog determinizma ličnosti i društvene strukture, a istovremeno se prepoznaju umrežavanje, složenost i nelinearnost razvoja savremenog društva. Integrativna teorija ovog tipa uglavnom se zasniva na društvenoj fizici, tražeći takav model društvene stvarnosti gde određeni događaji predstavljaju kontinuirani efekat strateških interakcija između subjekata koji funkcionišu u određenom strukturnom poretku, generišući, često, nepredvidive ozbiljne promene, npr. globalne finansijske krize¹⁷. Ovo je relativno novo pitanje u kome se subjektivnost shvata kao aktivni uticaj ljudi na transformaciju društvene strukture i ranjivost struktura na takvu vrstu uticaja. U tom smislu, ideja individualne subjektivnosti je uvek dualna i kao takvu treba je analizirati kako sa stanovišta pojedinca koji deluje, tako i sa

¹² Robert van Krieken, 'The paradox of the 'two sociologies': Hobbes, Latour and the Constitution of modern social theory, *Journal of Sociology*, Vol. 38(3), 2002, p. 255-73, p. 255

¹³ Alan Dawe, 'The Two Sociologies', *The British Journal of Sociology*, Vol. 21 (2), 1970, p. 207-218, p. 207

¹⁴ Piotr Sztompka, *Agency and Structure. Reorienting Social Theory* (Amsterdam: Gordon and Breach, 1994), p. 14

¹⁵ Randall Collins, 'The micro contribution to macro sociology', *Sociological Theory*, Vol. 6(2), 1988, p. 242-253

¹⁶ Jeffrey C. Alexander, *Action and Its Environments. Toward a New Synthesis* (New York: Columbia University Press, 1988)

¹⁷ Philip Ball, 'The new history', *Nature*, Vol. 408, 2011, p. 447-448, p. 448

stanovišta strukturnih elemenata u celini. Stoga individualna subjektivnost uvek ima spolnu dimenziju, usmerenu kako na percepciju društvenih zahteva, tako i na mogućnost fleksibilne transformacije društvene strukture. Subjekti takođe imaju visoku svest o mogućnosti preduzimanja akcije i ulasku u šire i sve složenije mreže društvenih odnosa.

Svesnost subjekata sastoji se od pretpostavljenih ciljeva, strategija koje primenjuju akteri i perspektive tumačenja sadašnjeg, njima dostupnog, stanja strukturnog poretka i njihovog uplitanja u interaktivni poredak¹⁸. Kao rezultat toga, subjekti koji preduzimaju svoje aktivnosti, iako imaju mogućnost da promene postojeći društveni poredak, takođe su orijentisani na obavezna pravila. U savremenim društvima adaptivna strategija subjekata postaje istovremeno automatsko (spontano) delovanje i kognitivno analiziranje postojeće društvene stvarnosti. Paradoksalno, uprkos rastu nivoa individualizma u postmodernim društvima, složenost i povećanje umrežavanja sadašnje stvarnosti počinju da generišu potrebu za izgradnjom takvih adaptivnih strategija gde mora postojati delimično automatsko prilagođavanje subjekata postojećem stanju stvari. Takva aktivnost subjekata jednostavno se može shvatiti kao kompromis koji se svaki put napravi između njihovih ciljeva i složenog konteksta okolnosti¹⁹. Tu se otvaraju mogućnosti koje subjekt nastoji da koristi, ali i pretnje koje treba izbegavati. Stoga su ciljevi aktera obično promenljivi, zbog čega aktivnost subjekata treba biti shvaćena kao racionalna samo u datom kontekstu situacije. Sadašnji rast složenosti društvenog poretka počinje da generiše značajno intenziviranje fenomena koji posmatramo. U tom smislu, sadašnja složenost društvene stvarnosti, shvaćena kao struktura visokog nivoa složenosti, ima sposobnost procene, koju karakteriše visok nivo nelinearnosti i disperzije²⁰, što generiše nove oblike adaptivnih strategija subjekata.

Društva su uvek bila organizovana i ljudsko delovanje je bilo zasnovano na određenim obrascima²¹. Međutim, to ne znači da su ljudi danas totalni konformisti prema tim obrascima, oni ih mogu primeniti ili promeniti. Pojedinac još uvek ne preduzima akcije samostalno, njegovo/njeno učešće u socijalnim interakcijama dovodi do toga da njegove strategije adaptacije postaju specifičan rezultat individualnih ciljeva i neke interakcije sa društvenim poretkom. Prilagodljive strategije subjekata mogu se shvatiti kao njihove akcije zasnovane na široko shvaćenoj transformaciji složenih podataka o

¹⁸ Erving Goffman, 'The Interaction Order', *American Sociological Association*, Vol. 48 (1), 1983, p. 1-17

¹⁹ Michel Crozier, Erhard Friedberg, *Człowiek i system: ograniczenia działania zespołowego* (Warsaw: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, 1982), p. 57-58

²⁰ John Urry, 'The Complexity turn Theory', *Culture & Society*, Vol. 22(5), 2005, p. 1-14, p. 5

²¹ Barry Smart, George Ritzer, *Handbook of Social Theory* (London: Sage Publications, 2001), p. 339-352

socijalnom okruženju i preduzimanja radnji prilagođenih tom okruženju²². Prilagođavanje subjekata okruženju takođe se zasniva na uvođenju inovacija ili modifikacijama u postojeće društvene strukture²³. Stoga su adaptivne strategije subjekata presudan proces kako u aspektu održavanja socijalne integracije, tako i u transformaciji postojećih društvenih struktura. Neophodno je naglasiti da su individualne adaptivne strategije kontinuirani i dinamični procesi formiranja stalnih veza između agregiranih individualnih potreba u datom trenutku i nivoa zadovoljstva pojedinaca strukturnim mogućnostima njihove realizacije. Svaka individualna adaptacija, uvek je društvena, jer određeni strukturni i interaktivni poredak omogućava subjektima da ostvare svoj identitet ili društveni položaj²⁴. U tom smislu, pojedinačne strategije prilagođavanja su konstrukcija, koja se odnosi na pretpostavku da interaktivni i strukturni poredak mogu pripadati i mikro i makro nivoima²⁵. Teorija koja pretpostavlja dualnost strukture u velikoj meri je restriktivna jer ne koristi mogući spektar mreže i složene odnose između delovanja subjekata i delovanja strukture. *Mozejlis* (*Mouzelis*) podvlači značenje strateškog praćenja subjekata radi reprodukcije ili strukturnih promena. Prema *Mozejlisu*, strategije praćenja jasno pretpostavljaju da se akteri kao subjekti distanciraju od pravila kako bi ih videli kao društvene objekte koji zahtevaju određenu intervenciju²⁶. Pojedinačne strategije prilagođavanja ne odnose se uvek samo na sadašnji strukturni poredak. *Arčer* (*Archer*) podvlači da danas subjekti često prevazilaze strukturni poredak i doživljavaju njegove promene kao rezultat, kako sadašnjih, tako i prošlih akcija²⁷. Kao rezultat toga, današnje akademsko razumevanje međusobnog determinizma pojedinca i društvenih struktura zahteva novu dopunu dosadašnjih teorijskih koncepata. Ideja koja objašnjava međusobnu interakciju pojedinaca i društvenih struktura u tako složenom poretku jeste pojava. Prema *Kitu Sojeru* (*Keith Sawyer*), mnogi koncepti uzajamnog determinizma subjekata i društvenih struktura koriste ideju nastanka da tvrde kako kolektivne pojave zajednički stvaraju ljudi koji deluju u odre-

²² Lawrence G. Hrebini, William F. Joyce, 'Organizational Adaptation: Strategic Choice and Environmental Determinism', *Administrative Science Quarterly*, Vol. 30 (3), 1985, p. 336-349

²³ Guy Rocher, *Introduction à la sociologie générale, troisième édition* (Montreal: Hurtubise HMH, 1992), p. 686

²⁴ Venelin Terziev, 'Conceptual frame work of social adaptation', *Conference: INTCESS 2019-6th International Conference on Education and Social Sciences*, 4-6 February, 2019, At Dubai, p. 494-503, p. 495

²⁵ Nicos Mouzelis, *Modern and Postmodern Social Theorizing, Bridging the Divide* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008)

²⁶ Nicos Mouzelis, *Back to Sociological Theory: the Construction of Social Orders* (London: Macmillan, 1991), p. 29

²⁷ Margaret S. Archer, *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995)

đenom društvenom kontekstu, ali njihovo objašnjenje ne mora se svesti na autonomne pojedinačne kategorije²⁸. Pojedinačne strategije prilagođavanja s jedne strane usmerene su na internalizovanje vrednosti i standarda, kao i na resurse u njihovom vlasništvu, a s druge strane na dinamične interakcije sa drugim ljudima i tumačenje okruženja društvenog poretka. To su ključni procesi kroz koje može nastati savremeno složeno društvo. Ovaj koncept podvlači društveno jedinstvo i međuzavisnost elemenata od kojih se sastoji celina²⁹. Zbog toga je analiza adaptacije subjekata osnovni element koji omogućava razumevanje odnosa između pojedinih složenih delova društva i društva u celini. Takve pretpostavke uzrokuju da trenutna razmatranja uzajamnog determinizma pojedinaca i društvenih struktura treba da se primenjuju na strateške modele adaptacija pojedinaca koji bi bili adekvatni složenoj nelinearnoj i mrežnoj društvenoj stvarnosti.

Savremeni sociolozi u svojim integrativnim teorijama kritikuju neprihvatljivu dihotomiju između apsolutnih spoljnih ograničenja i bezuslovnog, potpunog, dobrovoljnog delovanja subjekta. Kao rešenje, oni predlažu da se takva dihotomija zameni konceptom koji polazi od toga da odnosi nastaju iz složenih socijalnih interakcija među subjektima, ali da i dalje odlučujuću ulogu ima društvena struktura koja oblikuje delovanje pojedinaca kroz njihove strategije adaptacije. U ovom teorijskom pristupu podvlači se da se spoljna strukturna ograničenja javljaju kao rezultat odnosa mreže i značajnog društvenog delovanja. Značajno društveno delovanje je stoga orijentisano na vrednosti, standarde i metode kalkulisanja, kroz uzajamnu komunikaciju među subjektima. Na toj osnovi se kreiraju dinamične individualne strategije adaptacije subjekata koje se podvrgavaju stalnim transformacijama kao rezultat funkcionisanja u savremenom kompleksnom i mrežnom društvenom poretku. Međutim, ovo predstavlja samo delimično rešenje dualizma struktura-subjektivnost, jer još uvek nije sve teoretski organizovano. Teorije integracije i dalje naginju ka tome da je društvena struktura nastala zbog ograničavanja ponašanja subjekata i fokusiraju se na socijalizaciju subjekata, tretirajući društveno delovanje kao upravljanje obrascima koji se ponavljaju nezavisno od strateškog konteksta³⁰.

U ovom članku se postavlja teza da međusobni determinizam individualnih i društvenih struktura utiče na stvaranje individualnih strategija adaptacije. Važno je navesti da se pomenuti determinizam odnosi na savremenu

²⁸ Keith Sawyer, 'Emergence in Sociology: Contemporary Philosophy of Mind and Some Implications for Sociological Theory', *American Journal of Sociology*, Vol. 107(3), 2001, p. 551-585

²⁹ Ali Ait Abdelmalek, 'Edgar Morin, sociologue et théoricien de la complexité: des cultures nationales à la civilization européenne', *Sociétés*, Vol. 4 (86), 2004, p. 99 – 117

³⁰ Bob Jessop, 'Interpretive Sociology and the Dialectic of Structure and Agency', *Theory Culture & Society* Vol. 13(1), 1996, p. 119-128, p. 123

situaciju funkcionisanja subjekata u sve složenijim i umreženijim društvima u kojima dosadašnje pretpostavke zahtevaju adekvatan novi dodatak. Svrha ovog članka jeste analiza odnosa individue i strukture kroz odabrane društvene teorije, koje su izabrane prema dogovorenim kriterijumima (opisanim u metodološkom poglavlju), pozivajući se na gore opisani novi obrazac individualnih strategija adaptacije subjekata. Specifičnosti analize određenih teorija odnose se na dogovorene kriterijume analize iz teorijskog uvoda. Zbog bogatstva analiziranog materijala i potrebe da se održi jasnoća akademske argumentacije, bilo je neophodno pretpostaviti neka pojednostavljena u sprovedenoj analizi u ovom članku.

Metodologija

Provera ovde iznete teze o uzajamnom subjektivističkom determinizmu pojedinca i struktura i izgradnji individualnih strategija prilagođavanja, zahtevala je sekundarnu analizu dostupnih naučnih studija. U tu svrhu sprovedeno je sistematsko istraživanje literature³¹. Definisano je kao istraživanje podređeno jasno utvrđenom problemu ili naučnoj literaturi klasifikovanoj za ovaj pregled, uz upotrebu metoda kritičke ocene, identifikacije, izbora i analize³². Vredi pogledati izabrane savremene teorije subjektivnosti u vezi sa ovde postavljenom tezom. Oni su izabrani u odnosu na sledeće kriterijume:

- kritički pristup tradicionalnim sociološkim teorijama (funkcionalizam, teorije konflikta i evolucionizam);
- pokazivanje veze između individualnih strategija adaptacije i stabilnosti, kao i postojeće promene društvenog poretka;
- kreiranje paradigme koja povezuje mikro i makro sociološku perspektivu;
- sagledavanje pojedinaca kao slobodnih subjekata koji racionalno planiraju svoje postupke. Međutim, to ne isključuje rutinske radnje ili radnje motivisane određenim emocionalnim stanjem. Rezultati aktivnosti pojedinaca nisu uvek racionalno usmereni;
- pojedinci reprodukuju postojeći poredak tako što implementiraju u svoje strategije razne zahteve koji funkcionišu na različitim nivoima društvene strukture;

³¹ Jane Webster, Richard Watson, 'Analyzing the past to prepare for the future: Writing a literature review', *MIS Quarterly*, Vol. 26 (2), p. 13-23

³² Hannah Snyder, 'Literature review as a research methodology: An overview and guidelines', *Journal of Business Research*, Vol. 104, 2019, p. 333-339, p. 333

- pojedinci vrše promene u društvenoj strukturi kroz modifikovanje ili potpuno odbacivanje pravila igre koja smatraju neefikasnim ili štetnim. Važan je proces agregacije nezadovoljstva postojećim društvenim poretom. Rezultat toga je pojedinačno ili kolektivno delovanje čiji je cilj transformacija određenih elemenata ili celokupnog društvenog poretka;
- pojedinci se slažu oko postojećeg društvenog poretka i unapred definisanih ograničenja njihovog slobodnog delovanja podređivanjem dvema vrstama kontrole: spoljnoj (pravila igre definisane na primer zakonom, tradicijom, religijom) i unutrašnjoj (vrednosni i standardni sistemi).

Ishodi: Subjektivnost kroz prizmu različitih teorijskih pristupa

Faktori koji su uticali na savremeno razumevanje ideje subjektivnosti bila su dva procesa koji oblikuju sadržaj teorijskih razmatranja o ovoj temi.³³ Prvo je humanizacija koju karakteriše pripisivanje pokretačkih snaga u društvu ne natprirodnim i prirodnim moćima već određenim izvanrednim pojedincima. U tom smislu, harizmatični pojedinci³⁴ imali su odgovarajuće kompetencije da podstaknu mase ljudi na organizovano delovanje, što je rezultovalo promenama celog društva. Drugi proces bio je ideja socijalizacije subjektiviteta kojoj se pripisivala moć promene društvenih struktura i sredstva pojedinca ili grupa kroz delovanje unutar samoregulišućeg društvenog organizma³⁵. Ovo je pristup tipičan za organicističku i evolucionističku orijentaciju koja je dominirala u sociologiji u XIX veku. U ovom pristupu, subjektivitet se tretira kao sila nezavisna od pojedinaca koji menjaju društvenu stvarnost. Pristup je zasnovan na doživljaju društva kao čvrste objektivne i organske celine koja prolazi kroz određene autonomne modifikacije u skladu sa nepokolebivim prirodnim zakonskim neminovnostima. Subjektivnost je, u tom smislu, socijalizovana, ali istovremeno i dehumanizovana. Savremene sociološke teorije percipiraju subjektivnost kroz humanizaciju i socijalizaciju. U tom smislu, pojedinac ima ograničenu pokretačku ulogu. Međutim, društvene promene treba shvatiti kao njihov kolektivni efekat.

Jedan od prethodnika koji je poricao suprostavljanje između pojedinca i društva bio je *Norbert Elias* (*Norbert Elias*). Njegova teorija figuracija fokusi-

³³ Piotr Sztompka, *Sociologia zmian społecznych* (Cracow: Znak, 2005), p. 183-184

³⁴ Paul Joosse, 'Becoming a God: Max Weber and the Social Construction of Charisma', *Journal of Classical Sociology*, Vol.14(3), 2014, p. 266-283, p. 270

³⁵ John Offer, 'Herbert Spencer, Sociological Theory, and the Professions', *Frontiers in Sociology*, Vol. 4(77), 2019, p. 1-11, p. 4

ra se na promenljive ljudske odnose (figurirati/figuracije), koji su specifična veza između zahteva sistema i subjektivnih mogućnosti³⁶. Svi pojedinci koji funkcionišu u okviru određenih figuracija međusobno su zavisni, stvarajući posebno strukturisanu celinu. Prema Norbertu Elias, celina nije skup delova već njome upravljaju posebna pravila koja se ne mogu objasniti ispitivanjem njenih elemenata. Celina koja je izgrađena od određenog sistema ljudskih odnosa ima specifičnu unutrašnju strukturu i deo je drugih apsoluta šireg opsega. Svaki od ovih apsoluta ima određene metode održavanja društvenog poretka i određenu dinamiku promena. Prema ovoj teoriji, pojedinačne strategije adaptacije nije moguće analizirati bez uzimanja u obzir specifičnosti figuracija u kojima funkcionišu. Pojedinci koji projektuju svoje strategije delovanja ne funkcionišu u društvenom vakuumu, već se pokušavaju prilagoditi svojim partnerima i postojećim pravilima igre. Promene pravila igre se dešavaju samo unutar određenih figuracija. Pojedinačnik nema dovoljnu pokretačku snagu da izvrši važne promene strukturnog karaktera. To je moguće samo kroz zajedničko stvaranje odnosa sa drugim pojedincima koji će podržati njegovu novu aktivnost ili izgraditi nove oblike kolektivne akcije³⁷.

Teorijski predlozi *Pjotra Štomke* (*Piotr Sztompka*) odnose se na dihotomiju između pojedinačnih subjekata i zahteva društvene strukture³⁸. Istovremeno, autor u svojoj teoriji stvaranja društva podvlači značenje samotransformacije društvenog sistema kao posledice međusobne interakcije između pojedinaca i društvenih struktura. Društvo nikada ne postoji u konačnom obliku, već je uvek tek u nastajanju. Nikada nije, ali uvek postaje.³⁹ Stoga je društvo specifičan rezultat stvarnih postupaka subjekata i određenih strukturnih zahteva⁴⁰. U toj situaciji društvo nikada nije statično već uvek prolazi kroz transformacije. Razlika je u nivou intenziteta tih promena. Osnova njegovih razmatranja je stav da u društvenoj stvarnosti ne postoji dihotomija između individue i strukture već da se njihove razlike pokazuju samo na potencijalnom nivou, ali nikada na nivou realizacije⁴¹. Pojedinci i strukture su specifične kategorije koje se u stvarnom društvu neodvojivo preklapaju u takozvanom dinamičkom polju individualne strukture. Glavni element ovog polja su društveni

³⁶ Norbert Elias, 'Problems of Involvement and Detachment', *The British Journal of Sociology*, Vol. 7(3), 1956, p. 226-252

³⁷ Sebastien Chauvin, 'The Society of Individuals by Norbert Elias; Michael Schrtter; Edmund Jephcott', *Contemporary Sociology*, Vol. 32(4), 2003, p. 527-528

³⁸ Piotr Sztompka, *The Sociology of Social Change* (Oxford: Blackwell, 1993)

³⁹ Piotr Sztompka, 'Teoria stawiania się społeczeństwa', *Kultura i Społeczeństwo*, Vol. 35 (1), 1991, p. 17-26, p. 26

⁴⁰ George Ritzer, 'Society in Action: The Theory of Social Becoming. By Piotr Sztompka. University of Chicago Press, 1991', *Social Forces*, Vol. 73 (2), 1994, p. 770-771

⁴¹ François Boudreau, 'Reviewed Work: Agency and Structure: Reorienting Social Theory by Piotr Sztompka', *The Canadian Journal of Sociology*, Vol. 21 (3), 1996, p. 442-444

događaji, povezani jedni sa drugima u određenom vremenu i prostoru, koji čine društveno-istorijsku praksu. Subjektivnost se ostvaruje praksom, koja se manifestuje u društvenim događajima. Ova horizontalna veza između subjektivnosti i prakse stoji iza pojma dešavanja. To je opet konvergencija aktualizacije na različitim nivoima, fuzija razvoja strukture i mobilizacije subjekta. Stoga je uslovljena odozgo i odozdo, ali se ne može svesti ni na jedan od tih procesa.⁴² Važan element u razmatranjima Pjotra Štomke je izjava da se potencijal za delovanje i prema subjektima i prema društvenoj strukturi aktivira u određenim uslovima⁴³. U drugim slučajevima funkcioniše u stanju mirovanja kao mogućnost, ali ne i kao potreba za određenim delovanjem. Sa stanovišta razmatranja pitanja o konstruisanju pojedinačnih strategija adaptacije, vredi napomenuti da specifičnosti kontinuiranih događaja, koji se dešavaju u praksi, u određenom vremenu i prostoru, često utiču, na osnovu povratnih informacija, na odnose između pojedinaca i društvene strukture. Procesi reprodukcije, modifikacije i stvaranja odvijaju se u praksi, uz učešće i subjekata i struktura. Kao rezultat ovih postupaka, sama praksa se neprekidno menja, utičući na oba elementa iz polja pojedinačne strukture. Rezultat toga je redefinisanje načina delovanja na oba nivoa. To su trajne i nezavisne modifikacije koje u celini čine dinamični objekat najvišeg nivoa složenosti: društveno-istorijsku praksu. To je polje kumulativnih događaja u određenoj individualno-strukturnoj praksi, istovremeno stvarajući složeni sistem koji se ne može dijagnostikovati spuštanjem na određene pojedince ili strukture.

Teorija strukturacije *Entoni Gidensa* (*Anthony Giddens*) zasniva se na uverenju da bi osnovni predmet interesovanja istraživača trebalo da bude organizovana društvena praksa⁴⁴. Ovo je pretpostavka za kritiku funkcionalističke i strukturalističke teorije kao osnove iz koje, prema autoru, proizlazi druga pretpostavka da je društvena stvarnost toliko dinamična i složena da se ne može govoriti o trajnom uticaju navedenih principa ili društvenih pravila na pojedince ili grupe. U središtu njegovog interesovanja bio je proces struktuiranja koji se zasnivao na postepenoj transformaciji principa i društvenih pravila kroz proces njihove upotrebe u stvarnom društvenom delovanju pojedinaca⁴⁵. Sva pravila koja funkcionišu u društvu u određenom vremenu, rezultat su određenog delovanja subjekata a njihovo trajanje zavisi od njihove društvene reprodukcije u procesu društvenih interakcija. Entoni Gidens taj

⁴² Piotr Sztompka, *Sociologia zmian społecznych* (Cracow: Znak, 2005), p. 207

⁴³ Piotr Sztompka, *Society in Action: The Theory of Social Becoming* (Cambridge: Polity Press, 1991)

⁴⁴ Anthony Giddens, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration* (Cambridge: Polity Press, 1984)

⁴⁵ Seth Oppong, 'Between Bandura and Giddens: Structuration Theory in Social Psychological Research?', *Psychological Thought*, 2014, Vol. 7(2), p. 111–123, p. 112–113

proces naziva samoregulacijom⁴⁶. Društvena aktivnost se stalno ponavlja. To znači da je akteri ne stvaraju, već se neprestano reprodukuje na način koji njima, kao akterima, odgovara. Kako kroz aktivnost, tako i kroz njen rezultat, akteri reprodukuju uslove i mogućnosti tih aktivnosti.⁴⁷ Osnovu individualne akcije čine znanje i refleksivnost. Ljudi preduzimaju akcije na osnovu prethodnog znanja o društvenoj stvarnosti, principima i pravilima koji uslovljavaju njihovo ponašanje. Oni mogu kognitivno da prate svoje postupke, ali i postupke drugih aktera. Svaki akter pretpostavlja da i drugi pojedinci takođe neprestano prate svoje postupke i postupke drugih ljudi. Subjekti su u stanju da racionalno objasne šta i zašto nešto rade, ne samo u svom slučaju, već i u slučaju drugih ljudi. Važan problem Gidensove teorije je pretpostavka da motivacija aktera nije uvek identična stvarnoj aktivnosti. On naglašava da motivi direktno utiču na postupke samo u prilično neobičnim okolnostima, u situacijama kada je rutina prekršena. Motivi uglavnom daju opšte planove, programe u okviru kojih se odvijaju razne akcije. Većina svakodnevnih aktivnosti nije direktno motivisana⁴⁸.

U praksi svakodnevnog života dominiraju rutinske akcije, usmerene na reprodukciju opšteprihvaćenih pravila. Dinamično uvođenje motivacije u akcioni sistem od strane subjekata služi da se uredi društvena stvarnost, da se stvore uslovi njenog novog tumačenja i preduzmu određene radnje koje se vremenom šire. U situaciji kada se stvarnost menja, subjekti moraju, s vremena na vreme, uključiti svoju praktičnu motivaciju u planiranje specifičnih akcija prilagođavanja kako bi se oko njih organizovao postojeći društveni svet. Uvek je cilj pojedinaca da se tako organizuje postojeća stvarnost, kroz određene akcione strategije, da bi se ta stvarnost pokazala što jednostavnijom i predvidljivom. Međutim, to ne znači da takve racionalne i promišljene akcije uvek daju određene rezultate. Proizvod akcije subjekata, koji funkcionišu u mrežama uzajamne interakcije, često nisu unapred predviđene posledice već zahtevaju višestruko aktivno prilagođavanje subjekata datom okruženju. Pojedinačne strategije adaptacije nisu statične i moguće ih je planirati. Oni su, prema teoriji Entoni Gidensa, rezultat određenog znanja koje pojedinci imaju u određenom vremenu, njihovih tipova motivacije, načina kognitivnog praćenja sopstvenih i tuđih postupaka i funkcionisanja u društvenoj stvarnosti kao rezultat prethodnih posledica njihove akcije.

⁴⁶ Marlie van Rooyen, 'Structure and agency in news translation: An application of Anthony Giddens' structuration theory', *Southern African Linguistics and Applied Language Studies*, Vol. 31(4), 2013, p. 495-506, p. 497

⁴⁷ Joas, Hans, 'Giddens' Theory of Structuration: Introductory Remarks on a Sociological Transformation of the Philosophy of Praxis', *International Sociology*, Vol. 2 (1), 1987, p. 13-26

⁴⁸ Anthony Giddens, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration* (Cambridge: Polity Press, 1984), p. 5

Važna teorija u našim razmatranjima jeste koncept aktivnog društva koji zastupa Amitaj Ecioni (*Amitai Etzioni*). Prema njegovoj teoriji, temelj društva je pojedinačna autonomna društvena aktivnost usmerena na druge pojedince i društvenu strukturu⁴⁹. Amitaj Ecioni pokazuje kako individualni subjektivitet, posredovanjem u zajednicama i društvenim podsystemima, stiče mogućnost da utiče i na celo društvo. Gornji mehanizam je glavni pokretač promena u celom društvu i osnova je trajanja društva u vremenu. Ljudska sposobnost delovanja deluje kumulirano unutar definisanih granica neke grupe i zajednice, ali stalna komunikacija među pojedincima generiše procese prekoračenja tih granica, gradeći nove mreže koje mobilisu pojedince za kolektivno delovanje⁵⁰. Zajednica se sastoji od podskupina, a ne pojedinaca, koje uključuju dosledne mikro-pojedince, koji nisu slučajni agregati. To znači da zajednica ima svoju unutrašnju strukturu⁵¹. U toj situaciji se stvara pretpostavka da neformalne veze i direktne interakcije među članovima zajednice ili grupe nisu dovoljne za njihovo ukupno efikasno funkcionisanje. Zajednice ili grupe ne mogu postojati samo na vezama zasnovanim u zajednici, već se te veze i oblici komunikacije moraju formalizovati i postati zajednička spoljna snaga. Amitaj Ecioni ovaj proces unutrašnje regulacije podsystema u datom sistemu naziva produženjem lojalnosti koji se odnosi na fenomen institucionalnosti. Pomenuti proces zavisi od tri faktora: lidera, zajedničkih vrednosti i kanala komunikacije institucionalizovanih u zajednici.

U tom procesu produžene lojalnosti ključno je stvaranje ideje o složenim društvenim mrežama. Te mreže su izgrađene od brojnih elemenata koji obavljaju obično različite funkcije, povezane na složen, ali ipak precizan način. Mreže rastu, prilagođavaju se promenama u okruženju, optimizuju svoje delovanje, stvarajući korisne i eliminišući suvišne veze. Grupe ili zajednice da bi mogle da funkcionišu u određenom društvenom kontekstu i da regulišu unutrašnje odnose među svojim elementima moraju se osloniti na složene mreže, koje su ključne za proces produženja lojalnosti. Prilagodljivost i rast efikasnosti date grupe ili zajednice, ali i njihovih članova, prvenstveno zavisi od njihove fleksibilnosti i prilagodljivosti zahtevima društvene stvarnosti. Amitaj Ecioni naglašava da su takve unutrašnje i spoljne komunikacijske strukture presudne za trajanje i razvoj sistema, a razmena zajedničkih vrednosti čla-

⁴⁹ Edmund Dahlström, 'Book Reviews: The Active Society. A Theory of Societal and Political Processes. By Amitai Etzioni. New York: The Free Press, 1968', *Acta Sociologica*, Vol.12 (1), 1969, p. 40-43, p. 40

⁵⁰ Jack Demaine, 'Education and Families in The Spirit of Community: questions of identity, individuality and diversity', *International Studies in Sociology of Education*, Vol. 6(1), 1996, p. 37-48, p. 38

⁵¹ Amitai Etzioni, *Aktywne Społeczeństwo* (Cracow: Nomos, 2012), p. 107

nova zajednice ili grupe igra važnu ulogu u stvaranju doslednosti⁵². Podaci o kolektivnosti trebaju imati više karakteristika udruženja nego karakteristika zajednice ako žele generisati efikasne i prilagodljive složene mreže⁵³. Društveni sistem koji bi imao karakteristike zajednice, može se opisati kao otvoreni sistem⁵⁴. Ovo dolazi iz činjenice da se složeni sistem⁵⁵ mora kontinuirano prilagođavati promenljivom društvenom okruženju i tako regulisati unutrašnje odnose među elementima. Sve to zahteva optimizaciju karakteristika veze zajednice i grupa u kolektivitetu i stvaranje složenih komunikacionih mreža. U takvom sistemu presudna je uloga aktivnih pojedinaca. Pokazatelj stepena društvene aktivnosti pojedinca prema strukturi u kojoj funkcioniše, jeste način na koji on/ona doživljava sklonost ka promenama sopstvene organizacije. Aktivni subjekti mogu funkcionisati samo u pravilno otvorenim i u skladu sa propisima uređenim društvenim strukturama. Aktivni pojedinac ne može biti slab i nepromišljen, već mora imati odgovarajuće komunikacione kompetencije i motivaciju da preuzme rizik da mobiliše druge ljude. Kao rezultat, gore navedeni faktori ukazuju na visok nivo dinamičnosti individualnih strategija prilagodljivih društvenoj stvarnosti.

Prema Amitaju Ecioniju, ne postoji čak nijedna apstraktna efikasna strategija donošenja odluka izolovana od društvenog konteksta u kojem je doneta i od kontrolnih sposobnosti aktera koji učestvuju u njenom donošenju. Najefikasnija strategija je strategija koja je najbolje prilagođena određenoj situaciji i sposobnostima aktera. Racionalna strategija je krajnje nefleksibilna, predlaže iste preporuke u svim situacijama i svim akterima.⁵⁶ Strategije pojedinaca ne mogu biti nefleksibilne, moraju se prilagoditi specifičnostima funkcionisanja u složenim mrežama koje teže stalnom proširivanju i prilagođavanju novim elementima. Strategije aktivnih subjekata za transformaciju, moraju imati sposobnost sveobuhvatnog pretraživanja postojećih društvenih struktura, analizirajući ih toliko duboko, koliko dopušta njihov strukturni potencijal.

⁵² Amitai Etzioni, 'Communitarianism revisited', *Journal of Political Ideologies*, Vol. 19 (3), 2014, p. 241-260 p. 249-250

⁵³ Albert Reka, Barabási Albert-Laszlo, 'Statistical mechanics of complex networks', *Reviews Modern Physics*, Vol. 74 (1), 2002, p. 47-97

⁵⁴ Wolfgang Mayrhofer, 'Social systems theory as theoretical framework for Human Resource Management: Benediction or curse?', *Management Revue*, Vol. 15,(2), 2009, p. 178-191, p. 181

⁵⁵ Tom Burns, 'The Sociology of Complex Systems: An Overview of Actor-System-Dynamics Theory', *The Journal of New Paradigm Research*, Vol. 62 (6), 2006, p. 411-440

⁵⁶ Amitai Etzioni, *Aktywne Społeczeństwo* (Cracow: Nomos, 2012), p. 279

Akadska diskusija: Međusobni determinizam pojedinaca i strukture kao teorijska osnova za analizu individualnih strategija prilagođavanja

Teorije koje povezuju procese humanizacije i socijalizacije, u aspektu pokretačkih snaga koje menjaju društvenu stvarnost, pojavile su se na talasu kritike 60-ih i 70-ih godina XX veka. Jedan od ključnih naučnih tekstova tog vremena bilo je delo *Denisa H. Vronga* (*Denis H. Wrong*) koji je stvorio vlastiti kritički koncept preterano socijalizovanog čoveka i previše integrisanog društva. Njegov koncept usmeren je protiv socioloških teorija koje u svoja razmatranja ne uključuju mogućnosti uticaja aktivnih subjekata na društvenu stvarnost. Denis H. Wrong naglašava nedostatak realizma tradicionalnih socioloških teorija i njihovo odvajanje od stvarnog, postojećeg društva i njegovog funkcionisanja. Autor jasno podvlači da je čovek društvena životinja, a istovremeno nije potpuno socijalizovana životinja. Društvena priroda ljudskog bića izvor je konflikata i antagonizama koji se, kroz standarde, odupiru socijalizaciji u svim društvima.⁵⁷ Akadska kritika zamera ranijim sociološkim teorijama što nisu uključile u svoja razmatranja značaj individualnog delovanja pojedinaca koji na kognitivan način analiziraju spoljašnju društvenu stvarnost i tako biraju određenu aktivnost. Ovo je presudan trenutak u našim razmatranjima ideje o strategijama prilagođavanja pojedinaca. Samo u slučaju kada naučnici u svojim studijama razmatraju uzajamni determinizam subjekata koji aktivno deluju i društvenih struktura koje pokušavaju da ih ograniče, može se govoriti o akadskoj analizi strateških planova koje određeni pojedinci u društvu stvaraju i realizuju. To su aktivističke strategije u društvenoj stvarnosti koja se prepoznaje, opisuje i kategoriše kako bi se izabralo određeno delovanje pojedinaca sa stanovišta internalizovanih vrednosti, standarda, pravila ili principa prihvaćenih u društvu.

Determinišući uticaj socijalnih struktura na pojedince postoji u društvu koje se manifestuje kao skup činjenica koje se shvataju kao nešto prirodno i ne zahtevaju dublju refleksiju. Prema *Izabeli Anuševskoj* (*Izabella Anuszkiewicz*), takva činjenica ima karakter opštepoznatog za određenu grupu ljudi ako je svima njima poznata, a osim toga ako svako od njih zna da je to poznato drugima i ako je svako od njih svestan da su svi upoznati o toj činjenici.⁵⁸ Svaki pojedinac ima svoje znanje o spoljašnjoj stvarnosti, o tome šta odre-

⁵⁷ Denis H. Wrong, 'The Oversocialized Conception of Man in Modern Sociology', *American Sociological Review*, Vol. 26 (2), 1961, p. 183-193

⁵⁸ Izabella Anuszkiewicz, *Sondaże-zwierciadło społeczeństwa. Rytuały komunikacyjne a kreowanie wiedzy wspólnej* (Warsaw: CeDeWu, 2010), p. 21

đeni subjekt zna o mogućim stanjima sveta. U praksi to znači da pojedinac ima određene, već socijalizovane, „društvene instrumente“ učenja, opisivanja i procenjivanja događaja koji se dešavaju oko njega/nje, zahvaljujući kojima može analizirati uticaj strukture na svoj izbor aktivnosti. Uzimajući u obzir (presudno za naše razmatranje) koncept adaptacije zasnovan na uzajamnoj regulaciji i principu prilagođavanja aktivnosti pojedinaca i društvenih struktura, potrebno je obratiti pažnju na činjenicu da se prilagodljivost čitavog društvenog sistema odnosi na pojedince kao njene osnovne elemente⁵⁹. Opstanak čitavog društvenog sistema zavisi od sposobnosti svakog elementa da se transformiše na takav način da celina ne samo da dugo vremena traje, već i da razvija njegovu složenost i funkcionalnost.

Unutrašnja regulacija među različitim elementima društvenog sistema često se vrši pregovorima ili društvenim konfliktima, aktivirajući tako adaptivne mehanizme čitavog društvenog sistema koji rezultuju promenama, ne samo na nivou struktura, već i na nivou mentaliteta pojedinaca. Prema *Bogdanu Mahu* (*Bogdan Mach*), u razmatranjima društvene subjektivnosti uvek je potrebno uzeti u obzir subjektivnost pojedinaca i subjektivnost društvenih struktura. Ovo dolazi od pretpostavke da pojedinac može biti subjekt samo u društvu koje je i samo subjekt, te da jedino takvo društvo može biti akter.⁶⁰ Stoga društvene strukture ne mogu ugnjetavati aktere. Takav način postupanja uzrokuje vremenom akumulaciju snažnih odstupanja u očekivanjima, potrebama i interesima obe strane, što rezultuje velikom verovatnoćom pojave snažnih antisistemskih konflikata, zasnovanih na društveno podeljenim frustracijama pojedinaca i dvosmislenosti postojećih društvenih zahteva. Drugi scenario može predvideti da će se sve vrste patologija javnog života pojaviti kao oblik antisistemskog i pojedinačnog suočavanja sa nerazumljivim svetom institucija. Međusobni determinizam pojedinaca i struktura odražava se na način planiranja i delovanja aktera⁶¹. Svakog aktera odlikuje subjektivnost i ograničena racionalnost⁶². S jedne strane, on/ona preduzima specifične akcije usmerene na resurse opšteg znanja, definisane principe i vrednosti koji određuju njegove/njene uslove koje nameće društvena struktura.⁶³ S druge strane,

⁵⁹ Michael Reed, 'In praise of duality and dualism: Rethinking agency and structure in organisational analysis', *Organization Studies*, Vol.18(1), 1997, p. 21-42

⁶⁰ Bogdan Mach, 'Jednostka, jako podmiot i przedmiot transformacji społecznej', In: Witold Morawski (Ecs.), *Modernizacja Polski. Struktury, agencje, instytucje*, Warsaw: Wydawnictwo Akademickie, p. 357-381, 2010, p. 362

⁶¹ Guido Möllering, 'The Trust/Control Duality: An Integrative Perspective on Positive Expectations of Others', *International Sociology*, Vol. 20 (3), p. 283-305

⁶² Herbert Simon, *Models of Man, Social and Rational: Mathematical Essays on Rational Human Behavior in a Social Setting* (New York: John Wiley and Sons, 1957), p. 204-205

⁶³ Rob Stones, 'Refusing the Realism-Structuration Divide', *European Journal of Social Theory*, Vol. 4(2), 2001, p. 177-197, p. 178

on/ona radi kognitivnu analizu okolne stvarnosti kako bi povećao efikasnost realizacije svojih strategija. Treba napomenuti kako se nivo automatizma ili refleksivnosti postupaka aktera⁶⁴ razlikuje u zavisnosti od nivoa otvorenosti društvenih struktura. Moguće je reći, što je društvena struktura represivnija, to je dominantnija pojedinačna spontana i manje kognitivna aktivnost. U ovom aspektu je presudno da se pojave zakonske ili moralne sankcije za drugačije ponašanje, koje se često poistovećuje sa devijantnim postupcima i istovremenim kalkulacijama pojedinaca u pogledu profitabilnosti preuzimanja rizika, menjajući prethodne strategije delovanja.

Nivo angažovanosti vezan za dimenziju pravila igre, odnosi se na koncepte kao što su osećanja i emocije. To opisuje stanje spremnosti pojedinaca da preduzmu akcije usmerene na očuvanje ili promenu postojećeg društvenog poretka. Takođe, to govori o postojanju snažno motivisanog aksio-normativnog sistema koji deluje pojedinačno. Problem predstavlja pojedinačna analiza društvene stvarnosti sa stanovišta određene hijerarhije vrednosti koja označava prihvatljivu sferu ponašanja. U takvom shvatanju društvene stvarnosti, promenljivost uslova se uvek upoređuje sa sistemom pravila koji u odnosu na svaku situaciju označavaju jasnu normativnu indikaciju ponašanja pojedinaca. U tom smislu, reč je o stvaranju doslednog aksiološkog sistema koji uspostavlja univerzalne i jasne normativne prioritete. Pojedinaac snažno angažovan u vrednosnoj sferi koji živi u društvu koje odobrava takav angažman, vidi društvenu stvarnost kroz nametnuta mišljenja, doživljavajući je kao jedinu prihvatljivu perspektivu, koja objašnjava čitav niz mogućih ponašanja pojedinca. Dimenzija angažovanja u vrednosnoj sferi u najvećem stepenu pokazuje koje su beneficije dostupne pojedincima kada imaju zatvoren kognitivni sistem koji karakterišu: snažna internalizacija standarda i vrednosti, dogmatizam, konformizam, doživljavanje konflikta kao pretnje za postojeći društveni poredak, visok nivo uslova za kritiku. Snažan angažman u sferi vrednosti, proizvodi pojedinačne akcije zasnovane na organizovanim standardima i vrednosnom sistemu, povezanih sa akcijama usmerenim na smanjenje troškova društvene interakcije. Ovo je povezano sa mišljenjem da ova vrsta reakcije rezultuje niskim nivoom društvenog rizika, vezanog za nepredvidivost posledica delovanja. Jasna hijerarhija vrednosti generiše automatizam delovanja, što znači nizak interes za stvarnost koji dovodi do akcija usmerenih ka maksimalnom pojednostavljenju i predvidljivosti društvenog sveta i okruženja. Određeni aksio-normativni sistem generiše tačno određeni skup pravila koja objašnjavaju stvarnost sa stanovišta dobrog ili lošeg ponašanja. Složenost društvenog sveta ovde je svedena na jednostavan model. Stav-

⁶⁴ Anthony Giddens, Christopher Pierson, *Conversations with Anthony Giddens – Making Sense of Modernity* (Cambridge: Polity Press, 1998), p. 134

ljanje maksimalnog naglaska na bavljenje vrednostima u sociologiji je često povezano sa idejom kao što je zatvoreni identitet - stav koji karakteriše snažno poistovećivanje pojedinaca sa prošlošću. Analiza stvarnosti u okruženju vrši se na osnovu ekskluzivnog pozivanja na utvrđene standarde i vrednosne kanone u društvu. Novi visok stepen standarda i vrednosti koji su rezultat procesa globalizacije, uglavnom se odbacuju kao tuđi jer ugrožavaju postojeću organizovanu hijerarhiju društvenog sveta.

Za pitanje društvene aktivnosti važna je analiza interesa koji se odnose na konkretnu stvarnost. Svaka odluka koju pojedinci donose jeste elemenat analize, kako individualnih tako i kontekstualnih mogućnosti.⁶⁵ Kao rezultat toga, sa tačke gledišta pojedinaca, moguće je efikasno ostvarenje pretpostavljenih ciljeva. U tom smislu, fokus je na privlačenju pažnje subjekta prema određenoj meti i na određenom nivou društvenog znanja. Sa stanovišta subjekta, važno je kontinuirano nadgledati okolnosti i sticati informacije s ciljem maksimalizovanja efikasnosti analize koja dovodi do efikasne akcije. To su radnje koje zahtevaju mnogo vremena i energije subjekata, stvarajući istovremeno visok nivo rizika⁶⁶. Pojedinaac koga karakteriše pritisak velikog interesovanja za sferu stvarnosti, opisuje se kao osoba koja ne deluje protiv sopstvenih unutrašnjih osećanja već kao subjekt čiji je cilj da bude u različitim konfiguracijama koje on/ona analizira sa stanovišta sopstvene strategije. U odnosu na transformaciju koju će društvena stvarnost prepeti, pojedinac će biti zarobljen u takvoj vrsti transformacije, koja ga primorava da stekne sposobnost brzog menjanja predmeta pažnje, sve do najvišeg nivoa svesne napetosti. Svesnost služi pojedincu da otkrije i definiše mnoštvo podsticaja koji dolaze iz brojnih izvora.⁶⁷ Neki pritisci sistema nikada ne dođu do mentalnih struktura ljudi. Oni nikada ne postanu njegovo sopstveno mišljenje i motivacija za određene radnje, pa čak ni ne uđu u unutrašnjost pojedinca. Hijerarhijska organizacija ovih elemenata suštinski se razlikuje od strukture zahteva i pravila koja funkcionišu u spoljašnjem svetu. U drugom slučaju, pojedinac, uprkos internalizaciji standarda i vrednosti koje potiču od spoljne zabrane, nikada se neće u potpunosti identifikovati sa njima. Aktivnost pojedinaca, koji deluju prema strukturnim obrascima, biće kontrolisana spolja i istovremeno snažno otuđena od tih obrazaca. Rezultat toga je uverenje subjekata da ispunjavanje određenog standarda i vrednosnog kanona nije ne-

⁶⁵ Margaret Scotford Archer, *The reflexive imperative in late modernity* (Cambridge: University Press, 2012), p. 7

⁶⁶ Barry O'Neill, 'Risk Aversion in International Relations Theory', *International Studies Quarterly*, Vol. 45(4), 2001, p. 617 - 640

⁶⁷ Boris Kotchoubey, 'Human Consciousness: Where Is It From and What Is It for', *Frontiers in Psychology*, Vol. 9, 2018, <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2018.00567/full> [20.07.2020]

ophodno, a može biti čak i štetno. Sva konzervativna ograničenja tretiraju se kao barijere koje ograničavaju efikasnost delovanja.

Treba obratiti pažnju na to da se radi o dve vrste idealnih akcija. Obično pojedinci u određeno vreme i mesto mogu biti više orijentisani na spontane akcije ili kogitativnu analizu spoljašnjosti društvene stvarnosti⁶⁸. U velikoj meri to zavisi od percepcije pojedinca o nivou društvenog poretka, čitljivosti sistemskih zahteva iz određenih društvenih uloga ili otvorenosti društvenih struktura. Trajno stanje aktivne refleksivnosti aktera opasno je, ne samo za samog pojedinca, već i za čitav društveni sistem. U situaciji pregovaranja i promene pravila društvene igre važno je da se sistem, nakon adaptivne regulacije, može pooštriti i da novi poredak počne da bude nešto prirodno za pojedince, a da ne zahteva dužu refleksiju. Previsok nivo automatizma (konzervativizam, nizak nivo internih propisa, smanjenje prilagodljivosti sistema) i previsok nivo refleksivnosti subjekata (konfliktnost, porast zbunjenosti i poremećaj socijalnog sistema) nisu korisni za čitav društveni sistem u dugoročnoj perspektivi. Prilagodljivost čitavog društvenog sistema i efikasnost kreiranja individualnih strategija adaptacije zasnivaju se na adekvatnom nivou optimizacije i spontanih i kognitivnih akcija. Da li će postupci pojedinca biti usmereni na automatizam ili refleksivnost u velikoj meri zavisi od društvenog konteksta u kojem on/ona funkcioniše.

Zaključak

Analizu pojedinačnih strategija prilagođavanja na statičan način treba smatrati neukom prema teorijama koje su dobro opisale subjektivnost u kontekstu uzajamnog determinizma između pojedinaca i društvenih struktura. Pojava nove postmoderne stvarnosti, koju karakteriše visok nivo složenosti, ukazala je na činjenica da neki istraživači nisu prepoznali koliko je duboko njihov način razmišljanja proizašao iz zastarelih koncepata. Očigledno je da je to najlakši način da se kritički proceni postignuće složenosti sociologije, imajući u vidu da je to fenomen koji se ne može prevesti u klasične sociološke teorije. Potrebno je podvući da je iskustvo složenosti danas uobičajeno. Treba napomenuti da je iskustvo složenosti kontradiktorno u odnosu na konsolidovanost u modernim sociološkim teorijama. Savremene teorije isticale su činjenicu da pojedinac kao subjekt ima apsolutnu sposobnost upravljanja spoljašnjom stvarnošću. Ovu kontrolu nad svetom ostvarili su pojedinci ili

⁶⁸ Douglas Porpora, 'Four concepts of social structure'. In: Margaret Scotford Archer, Roy Bhaskar, Andrew Collier, Tony Lawson, Alan Norrie (Eds.), *Critical realism: Essential readings*, London: Routledge, p. 339-355, 1998

specijalizovane institucije i organizacije. Iskustvo složenosti dovodi u pitanje sva ta mišljenja. Teorije složenosti izazivaju savremeni naučni pogled na svet, ukazujući na njegovu neprimerenost u odnosu na stvarnost.⁶⁹ Međutim, to ne znači da treba pozivati na revoluciju u sociologiji u ime razvoja složenosti. Klasične sociološke teorije, slično analizi koncepta subjektivnosti i individualnih strategija prilagođavanja, ponovo zahtevaju revitalizaciju i prilagođavanje praktičnoj analizi. U tom kontekstu, pojedinačni modeli strategija prilagođavanja treba da razmotre međusobni determinizam individue i socijalne strukture, kao i ograničenu mogućnost upravljanja stvarnošću kroz pojedinačne dinamičke mehanizme prilagođavanja na svet koji je sve više i više haotičan.

Literatura

- Abdelmalek, Ali Aït. 'Edgar Morin, sociologue et théoricien de la complexité: des cultures nationales à la civilisation européenne', *Sociétés*, Vol.4 (86), 2004, p. 99 – 117 <https://doi.org/10.3917/soc.086.0099>
- Anuszevska, Izabella. *Sondaże- zwierciadło społeczeństwa. Rytuały komunikacyjne a kreowanie wiedzy wspólne*, Warsaw: CeDeWu, 2010
- Archer, Margaret Scotford. *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*. Cambridge: University Press, 1995
- Archer, Margaret Scotford. 'Morphogenesis versus structuration: On combining structure and action'. *The British Journal of Sociology*. Vol. 33, 1982, p. 455–483
- Archer, Margaret Scotford. *The reflexive imperative in late modernity*. Cambridge: University Press, 2012
- Ball, Philip. 'The new history', *Nature*, Vol. 408, 2011, p. 447–448, <https://doi.org/10.1038/480447a>
- Boudreau, François. 'Reviewed Work: Agency and Structure: Reorienting Social Theory by Piotr Sztompka'. *The Canadian Journal of Sociology*, Vol. 21 (3), 1996, p. 442–444
- Buczkowski, Piotr, Cichocki, Ryszard. *Podmiotowość: możliwość, rzeczywistość, konieczność*. Poznań: Nakom, 1989
- Burns, Tom. 'The Sociology of Complex Systems: An Overview of Actor-System-Dynamics Theory', *The Journal of New Paradigm Research*, Vol. 62 (6), 2006, p. 411–440

⁶⁹ John Robert Turner, Rose Baker, „Complexity Theory: An Overview with Potential Applications for the Social Sciences”, *Systems*, Vol 7 (4), 2019, p. 1–23, p.1

- Chauvin, Sebastien. 'The Society of Individuals by Norbert Elias; Michael Schrter; Edmund Jephcott', *Contemporary Sociology*, Vol. 32(4), 2003, p. 527-528
- Collins, Randall. 'The micro contribution to macro sociology', *Sociological Theory*, Vol. 6(2), 1988, p. 242-253
- Crozier, Michel, Erhard, Friedber. *Człowiek i system: ograniczenia działania zespołowego*. Warsaw: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, 1982
- Dahlström, Edmund. 'Book Reviews: The Active Society. A Theory of Social and Political Processes. By Amitai Etzioni. New York: The Free Press, 1968', *Acta Sociologica*, Vol. 12 (1), 1969, p. 40-43
- Dawe, Alan. 'The Two Sociologies', *The British Journal of Sociology*, Vol. 21 (2), 1970, p. 207-218
- Demaine, Jack. 'Education and Families in The Spirit of Community: questions of identity, individuality and diversity', *International Studies in Sociology of Education*, Vol.6(1), 1996, p. 37-48
- Elias, Norbert. 'Problems of Involvement and Detachment', *The British Journal of Sociology*, Vol. 7(3), 1956, p. 226-252
- Etzioni, Amitai. 'Communitarianism revisited', *Journal of Political Ideologies*, Vol. 19 (3), 2014, p. 241-260
- Etzioni, Amitai. *Aktywne Społeczeństwo*. Cracow: Nomos, 2012
- Giddens, Anthony, Christopher, Pierson. *Conversations with Anthony Giddens – Making Sense of Modernity*. Cambridge: Polity Press, 1998
- Giddens, Anthony. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press, 1984
- Goffman, Erving. 'The Interaction Order'. *American Sociological Association*, Vol. 48 (1), 1983
- Hitlin, Steven, Glen, Elder. 'Agency: An empirical model of an abstract concept'. *Advances in Life Course Research*, Vol. 11, 2006, p. 33-67
- Hrebini, Lawrence G., Joyce, William F., 'Organizational Adaptation: Strategic Choice and Environmental Determinism'. *Administrative Science Quarterly*. Vol. 30 (3), 1985, p. 336-349
- Jeffrey C., Alexander. *Action and Its Environments. Toward a New Synthesis*. New York: Columbia University Press, 1988
- Jessop, Bob. 'Interpretive Sociology and the Dialectic of Structure and Agency'. *Theory Culture & Society*. Vol. 13(1), 1996, p. 119-128, DOI: 10.1177/026327696013001006
- Joas, Hans. 'Giddens' Theory of Structuration: Introductory Remarks on a Sociological Transformation of the Philosophy of Praxis'. *International Sociology*. Vol. 2 (1), 1987, p. 13-26

- Joosse, Paul. 'Becoming a God: Max Weber and the Social Construction of Charisma.' *Journal of Classical Sociology*, Vol. 14(3), 2014, p. 266-283
- Konarzewski, Krzysztof. *Między rewolucją a normalnością. Rzecz o alienacji politycznej na przełomie dekad*. Warsaw: PWN, 1999
- Kotchoubey, Boris. 'Human Consciousness: Where Is It From and What Is It for.' *Frontiers in Psychology*. Vol. 9, 2018, <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2018.00567/full> [20/07/2020]
- Krieken, Robert. 'The paradox of the 'two sociologies': Hobbes, Latour and the Constitution of modern social theory.' *Journal of Sociology*. Vol. 38(3), 2002, p. 255-73 DOI: 10.1177/144078302128756651
- Mach, Bogdan. 'Jednostka, jako podmiot i przedmiot transformacji społecznej'. In: Witold Morawski (Eds.). *Modernizacja Polski. Struktury, agencje, instytucje*. Warsaw: Wydawnictwo Akademickie, p. 357-381, 2010
- Macmillan, Ross. 'Constructing Adulthood': Agency and Subjectivity in the Transition to Adulthood". *Advances in Life Course Research*. Vol. 11, 2006, p. 3-29
- Marody, Mirosława. 'Sens zbiorowy a stabilność i zmiana ładu społecznego.' *Kultura i Społeczeństwo*. Vol. 33(1), 1989, p. 51-70
- Mayrhofer, Wolfgang. 'Social systems theory as theoretical framework for Human Resource Management: Benediction or curse?'. *Management Review*. Vol. 15,(2), 2009, p. 178-191
- Merton, Robert K. 'Social Structure and Anomie'. *American Sociological Review*. Vol. 3 (5), 1938, p. 672-682
- Möllering, Guido. 'The Trust/Control Duality: An Integrative Perspective on Positive Expectations of Others'. *International Sociology*. Vol. 20 (3), p. 283-305
- Mouzelis, Nicos. *Back to Sociological Theory: The Construction of Social Orders*. London: Macmillan, 1991
- Mouzelis, Nicos. *Modern and Postmodern Social Theorizing, Bridging the Divide*. Cambridge: University Press, 2008
- O' Neill, Barry. 'Risk Aversion in International Relations Theory', *International Studies Quarterly*, Vol. 45(4), 2001, p. 617 – 640
- Offer, John. 'Herbert Spencer, Sociological Theory, and the Professions'. *Frontiers in Sociology*. Vol. 4(77), 2019, p. 1-11
- Oppong, Seth. 'Between Bandura and Giddens: Structuration Theory in Social Psychological Research?'. *Psychological Thought*. 2014, Vol. 7(2), p. 111-123
- Porpora, Douglas. 'Four concepts of social structure'. In: Margaret Scotford Archer, Roy Bhaskar, Andrew Collier, Tony Lawson, Alan Norrie, A. (Eds.), *Critical realism: Essential readings*, London: Routledge, p. 339-355, 1998

- Reed, Michael. 'In praise of duality and dualism: Rethinking agency and structure in organisational analysis.' *Organization Studies*. Vol. 18(1), 1997, p. 21–42
- Reka, Albert, Barabási, Albert-Laszlo. 'Statistical mechanics of complex networks,' *Reviews Modern Physics*. Vol.74 (1), 2002, p. 47-97
- Ritzer, George. *Society in Action: The Theory of Social Becoming*. By Piotr Sztompka. University of Chicago Press, 1991. *Social Forces*. Vol. 73 (2), 1994, p. 770–771
- Rocher, Guy, *Introduction à la sociologie générale, troisièm édition*. Montreal: Hurtubise HMH, 1992
- Rooyen, Marlie van. 'Structure and agency in news translation: An application of Anthony Giddens' structuration theory.' *Southern African Linguistics and Applied Language Studies*. Vol. 31(4), 2013, p. 495-506
- Sawyer, Keith. 'Emergence in Sociology: Contemporary Philosophy of Mind and Some Implications for Sociological Theory.' *American Journal of Sociology*. Vol. 107(3), 2001, p. 551-585, DOI: 10.1086/338780
- Seeman, Melvin. 'On The Meaning of Alienation.' *American Sociological Review*, Vol. 24 (6), 1959, p. 783-791
- Simon, Herbert. *Models of Man, Social and Rational: Mathematical Essays on Rational Human Behavior in a Social Setting*, New York: John Wiley and Sons, 1957, p. 204-205
- Smart, Barry, Ritzer, Georg. *Handbook of Social Theory*. London: Sage Publications, 2001
- Snyder, Hannah. 'Literature review as a research methodology: An overview and guidelines.' *Journal of Business Research*, Vol. 104, 2019, p. 333-339
- Sotwin Wiesława. *Podmiotowość w sferze politycznej, czyli pragmatyzm-pryncypializm*. Warsaw: Scholar, 2003
- Stones, Rob. 'Refusing the Realism-Structuration Divide.' *European Journal of Social Theory*, Vol. 4(2), 2001, p. 177-197
- Strazzoni, Andrea. 'Subjectivity and individuality: Two strands in early modern philosophy: Introduction.' *Societate si Politica*, Vol. 9 (1), 2015, p. 5–9
- Sztompka, Piotr. 'Teoria stawiania się społeczeństwa.' *Kultura i Społeczeństwo*, Vol. 35 (1), 1991, p. 17-26
- Sztompka, Piotr. *Agency and Structure. Reorienting Social Theory*. Amsterdam: Gordon and Breach, 1994
- Sztompka, Piotr. *Society in Action: The Theory of Social Becoming*. Cambridge: Polity Press, 1991
- Sztompka, Piotr. *Socjologia zmian społecznych*. Cracow: Znak, 2005
- Sztompka, Piotr. *The Sociology of Social Change*. Oxford: Blackwell, 1993

- Terziev, Venelin. 'Conceptual frame work of social adaptation'. Conference: INTCESS 2019- 6th International Conference on Education and Social Sciences, 4-6 February, 2019, At Dubai, p. 494-503
- Turner, John Robert, Baker, Rose. 'Complexity Theory: An Overview with Potential Applications for the Social Sciences'. *Systems*, Vol 7 (4), 2019, p. 1-23
- Urry, John. 'The Complexity turn Theory'. *Culture & Society*, Vol. 22(5), 2005, p. 1-14, p. 5 <https://doi.org/10.1177/0263276405057188>
- Webster, Jane, Watson, Richard. 'Analyzing the past to prepare for the future: Writing a literature review'. *MIS Quarterly*. Vol. 26 (2), p. 13-23
- Wrong, Denis H. 'The Oversocialized Conception of Man in Modern Sociology'. *American Sociological Review*. Vol. 26 (2), 1961, p. 183-193